

ГАЛАВУ ЦЫГАНАМ ПРАДАЦЬ, ЦІ ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ СА ЗНАЧЭННЕМ ПСІХІЧНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ЧАЛАВЕКА Ў НАРОДНЫХ ГАВОРКАХ ВІЦЕБШЧЫНЫ

Кандрацьева Г.Д.,

вуч. 10 класа Ліцэя ВДУ імя П.М. Машэрава, г. Віцебск, Рэспубліка Беларусь
Навуковы кіраўнік – Дзядова А.С., настаўнік беларускай мовы і літаратуры

У фразеалагічным фондзе як літаратурнай, так і дыялектнай мовы беларусаў дастаткова шырока прадстаўлены ўстойлівыя адзінкі тэматычнага разраду “псіхічны стан чалавека”, якія даволі выразна адлюстроўваюць асаблівасці нацыянальнай свядомасці і этнапсіхічныя адметнасці беларускага народа. Актуальнасць нашай навуковай працы тлумачыцца тым, што даследаванне мовы рэгіёнаў выступае сёння адным са складнікаў вывучэння гістарычнага мінулага і традыцыйнай культуры этнасу, якія пражывае на пэўнай тэрыторыі. Мэта даследавання – выявіць асаблівасці значэння і функцыянавання фразеалагізмаў, якія ўваходзяць у склад тэматычнага кола “псіхічная дзейнасць чалавека” і ўжываюцца ў народна-дыялектнай мове Віцебшчыны.

Матэрыял і метады. Даследаванне праведзена на матэрыяле картатэкі “Слоўніка дыялектнай фразеалогіі Віцебшчыны”, складзенай студэнтамі і выкладчыкамі кафедры беларускай і рускай філалогіі ВДУ імя П.М. Машэрава. У якасці крыніц былі выкарыстаны таксама наступныя лексікаграфічныя выданні: аўтарскі слоўнік народнай лексікі, фразеалогіі і парэміялогіі “Вушацкі словазбор Рыгора Барадуліна” [1], “Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны” [2], [3] і “Полацкія дыяменты” [4]. Асноўнымі метадамі даследавання выступаюць метады навуковага назірання, апісальны і метады кампанентнага аналізу.

Вынікі і іх абмеркаванне. Дыялектныя фразеалагічныя адзінкі з’яўляюцца адлюстраваннем шматвяковай гісторыі нашага народа, яго жыцця і побыту, менталітэту, характару і паводзін людзей у грамадстве, іх працы і гаспадарчай дзейнасці. Аб’ектам нашага аналізу паслужылі ўстойлівыя выразы рэгіянальнага характару (больш за 90 адзінак), якія аб’яднаны агульным семантычным кампанентам ‘псіхічныя ўласцівасці чалавека’ і ўжываюцца ў віцебскіх гаворках. Даследаваныя фразеалагізмы можна падзяліць на тры тэматычныя групы:

- 1) фразеалагічныя адзінкі, якія рэпрэзентуюць эмацыйны стан;
- 2) фразеалагічныя адзінкі, якія характарызуюць разумовыя здольнасці;
- 3) фразеалагічныя адзінкі са значэннем маўленчай дзейнасці.

Адно з самых вялікіх тэматычных груп устойлівых моўных выразаў утвараюць рэгіянальныя фразеалагізмы, семантыка якіх звязана з абазначэннем эмацыйнага стану чалавека. Так, сінанімічнымі ў гэтай групе з’яўляюцца фразеалагічныя адзінкі *пускаць пуцыкі* ‘горка плакаць’ (параўн. літ. *распусціць нюні*) і *вывам выць* ‘тое ж самае’, якія і сёння выкарыстоўваюцца на Ушаччыне: *Ну што ты пуцыкі пускаеш? Усё ж добра* (Касары Уш.); *Будзеш ты яшчэ вывам выць ад такога замужжэ* (Павулле Уш.).

Адмоўныя псіхалагічныя ўласцівасці людзей рэпрэзентуюцца праз фразеалагічныя адзінкі *насіць хвост каромыслам* ‘пра ганарлівага, фанабэрыстага чалавека’: *І што? Толькі і ўмеє насіць хвост каромыслам* (Фарынава Пол.); *шык з адлётам* ‘тое ж самае’: *З ім і пагаварыць нельзя: шык з адлётам* (Завыдрына Уш.); *у козыра хадзіць* ‘задавацца, фанабэрыцца’: *Каб што дома зрабіў – дык не. Знае толькі ў козыра хадзіць* (Матырына Уш.); *зарабіць стыдніцу* ‘адчуць сорам ад сваіх непрыстойных паводзін’: *Як нап’еўца, дык стыдніцу заробіць, а назаўтра каіцца, што так было* (Угрынкі Уш.). Пра чалавека ва ўзбуджаным стане, які не знаходзіць сабе месца, на Віцебшчыне кажуць, што той *ходзіць хаданём* (хамянём): *Да дзвюх ночы хадзіў хаданём, не мог ачухацца ад гарэлкі* (Заазер’е Пол.).

У фразеалагічным фондзе народна-дыялектнай мовы Віцебшчыны нярэдка сустракаецца рэпрэзентацыя злосці як адмоўнага праяўлення эмацыянальнага стану чалавека. Заслугуюць увагі ўстойлівыя выразы тыпу *як бура ў хату заляцела* ‘пра злоснага чалавека, які сваім настроем псуе добразычлівую атмасферу, утварае шум і спрэчкі з-за дробязных прычын’ (параўн. літ. *бура ў шклянцы вады*): *Што здарылася, чаму ты як бура ў хату заляцела?* (Парыж Паст.); *кіпіць як булён* ‘пра злоснага чалавека, які мае намер даняць ці раззлаваць іншага’: *Супакойся! Што ты кіпіш як булён!* (Парыж Паст.) і інш. Прыведзеныя фразеалагізаваныя выразы, пабудаваныя на аснове параўнання, абазначаюць негатыўныя эмоцыі і дзякуючы найперш метафарызаваным структурным кампанентам *бура*, *булён* перадаюць пачуццё гневу, незадаволенасці, раздражнення ў пэўнай сітуацыі ці з нейкай прычыны.

У партых, незгаворлівых людзей, якіх немагчыма пераканаць у нечым ці растлумачыць ім нешта, нашы землякі характарызуюць фразеалагізмам *хоць гарохам у лоб страляй* (параўн. літ. *хоць у лоб страляй*): *Суседу майму хоць гарохам у лоб страляй, а ён усё роўна на сваім стаяць будзе* (Кашчына Чаш.). У дачыненні да хітрай, скрытнай асобы часам выкарыстоўваецца ідыёма *штучка з ручкай*: *О, гэта яшчэ тая штучка з ручкай!* (Сарочына Уш.). Пачуццё роспачы, адчаю і безнадзейнасці рэпрэзентуецца ў народна-дыялектных выразях устойлівага тыпу *хоць ты ў мак рассыпся* ці *як на моры без вясла* і інш.

У моўнай карціне свету беларускага народа ўжываецца таксама шмат фразеалагізмаў, якія ў сваім значэнні абазначаюць разумовыя здольнасці чалавека. Большасць іх, як і тыя, што функцыянуюць ў літаратурнай мове з падобнай семантыкай, мае ў сваім складзе структурны сэнсаўтваральны кампанент *галава*. Заўважым, што гэты назоўнік ў моўнай свядомасці славян, у тым ліку і беларусаў, выступае яе своеасаблівы “цэнтр” разумовых здольнасцей чалавека. Гэта такія фразеалагічныя адзінкі, як *галаву цыганам прадаць* ‘пра чалавека, які прымае непрадбачлівыя рашэнні або робіць (ці гатовы зрабіць) неабдуманыя ўчынкі’: *Во, радзі гэтай кралі гатоў галаву цыганам прадаць* (Малашанкі Гар.); *бярозавая галава* ‘пра неразумнага, бесталковага чалавека’ (параўн. літ. *галава дубовая, галава садовая, галава яловая* і інш.): *Звалі яго ў нашай вёсці “бярозавая галава”* (Асінагарадок Паст.); *галава – сорок капеек* ‘пра забыўчывага чалавека’: *Гэта пайшла галава – сорок капеек, заўсёды нешта ды забудзе* (Чорнае

Паст.); *галава як пуня вясной* ‘бесталковы, дурны чалавек’: *Штосьці, бачу, галава твая як пуня вясной* (Ляхаўшчына Паст.) і інш.

У фразеалагізмах, якія выкарыстоўваюцца ў народных гаворках Віцебшчыны, інтэлектуальны стан асобы нярэдка выражаецца праз назвы прыроднага асяроддзя, раслін, жывёл і насякомых. Напрыклад, *мятлікі ў галаве* ‘пра легкадумнага, несур’ёзнага чалавека’: *Куды ж ёй замуж яшчэ? Рана. Мятлікі ў галаве* (Баравікі Сен.), дзе размоўнае слова *мятлік* мае значэнне ‘матылёк’; *чэмер ў галаве* ‘тое ж самае’: *І што з ім зробіш, з гэтым малым, калі ў яго яшчэ чэмер у галаве?* (Канашы Гар.), дзе назоўнік *чэмер* выступае ў якасці дыялектнай назвы чамярыцы – травяністай ядавітай расліны). Да ліку іншых “віцебскіх” фразеалагічных адзінак народна-дыялектнага паходжання, якія рэпрэзентуюць нізкі ўзровень разумовых здольнасцей, аднясём такія з іх, як *наўродзе Валодзі* ‘пра нездагадлівага, прастакаватага, неспрактыкаванага чалавека’; *ні да танцаў, ні да ружанцаў* ‘пра някемлівага, ні да чаго не здатнага чалавека’, *мятлой падпёрты* ‘пра чалавека з абмежаванымі разумовымі здольнасцямі’ і інш.

Сярод устойлівых моўных адзінак з агульным значэннем ‘псіхічная дзейнасць чалавека’ дастаткова пашыранымі і ўжывальнымі на тэрыторыі Віцебскай вобласці выступаюць фразеалагізмы, якія выяўляюць спецыфіку нашага маўлення. Так, значэнне ‘вельмі моцна крычаць, лямантаваць’ маюць рэгіянальныя фразеалагізмы *гарлянку драць, немачкі крычаць, ратункі (ратуначкі) крычаць* і інш.

Са значэннем ‘падманваць, гаварыць абы-што, пустасловіць’ актыўна функцыянуюць наступныя ўстойлівыя выразы: *андзеі (індзеі) разводзіць* ‘весці пустыя, непатрэбныя размовы’ (параўн. літ. *разводзіць антымоніі*): *Нешта ты сёння толькі андзеі разводзіш* (Казлы Глыб.); *барабаниць ерунду* ‘казаць абы-што’: *Чаму ты толькі ерунду барабаниш, а па толку нічога?* (Слабодка Леп.); *духамі круціць* ‘гаварыць няпраўду, хлусіць’: *Умееш ты духамі круціць* (Якубова Шарк.); *махаць языком* ‘гаварыць абы-што’ (параўн. літ. *малоць языком*): *Не махай языком, скажы што-небудзь па дзелу* (Чорнае Паст.); *несці мусолицу* ‘плявузгаць, казаць абы-што’: *Толькі нясеш мусолицу, ды і ўсё* (Палялейкі Шарк.); *трылузіць нешта* ‘тое самае’: *Сядзіць на лаўцы ды трылузіць нешта* (Чорнае Паст.).

Нельга абмінуць ўвагай і іншыя вылучаныя намі вельмі цікавыя і трапныя фразеалагічныя адзінкі народна-дыялектнага характару з аналагічнай семантыкай: *з дуба веце (збіраць, сабіраць)* ‘падманваць, выдумляць; гаварыць глупства’, *ваду ў бубен ліць* ‘залішне многа гаварыць; гаварыць не па справе’, *торбу арыштантаў нагаварыць* ‘вельмі многа і абы-чаго навыдумляць гаворачы’, *памяло таптаць* ‘пустасловіць, пляткарыць’, *гламазду гламаздзіць, збіранкі збіраць, сабяруху сабіраць, пустальгу гаварыць* ‘гаварыць абы-што, хлусіць’ (параўн. літ. *тары-бары разводзіць*), у якіх структурныя кампаненты з неакрэсленай семантыкай ці нерэальным вобразам *гламазда, збіранкі, сабяруха, памяло, пустальга*, абазначаюць балбатню і пустыя размовы паміж людзьмі.

Заклучэнне. Такім чынам, беларуская дыялектная фразеалогія Віцебшчыны прадстаўлена шырокім спектрам устойлівых выказаў, якія, рэпрэзентуючы асаблівасці псіхічнай дзейнасці чалавека, ілюструюць нацыянальную адмет-

насць паўночна-ўсходняй часткі Беларусі. Прычым іх асноўную частку складаюць моўныя адзінкі, у структуры якіх, як правіла, ужываецца сэнсаўтваральны кампанент з адмоўным значэннем. Фразеалагізмы з агульнай семантыкай ‘псіхічны стан чалавека’, якія бытуюць у народных гаворках віцебскага рэгіёна, не столькі называюць тых ці іншыя псіхічныя працэсы, колькі характарызуюць іх, перадаючы разнастайныя сэнсавыя адценні.

Як сведчыць даследаванні моўны матэрыял рэгіянальнага паходжання, большасць фразеалагічных адзінак адлюстроўвае псіхалагічныя характарыстыкі і жыццёвую філасофію нашых землякоў-беларусаў, рэпрэзентуе іх цікавы і пасвойму спецыфічны погляд на паводзіны людзей і міжасобныя ўзаемаадносіны.

Літаратура

1. Вушацкі словазбор Рыгора Барадуліна / укл. Н. Давыдзенка. – Мінск : Кнігазбор, 2013. – 388 с.
2. Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны : у 2 ч. / Л.І. Злобін (рэд.) [і інш.]. – Віцебск: УА “ВДУ імя П.М. Машэрава”, 2012. – Ч.1. – 304 с.
3. Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны : у 2 ч. / склад.: Г.К. Семянькова, Т.А. Грачыха, А.С. Дзядова [і інш.]; пад рэд. А.С. Дзядовой. – Віцебск: ВДУ імя П.М. Машэрава, 2014. – Ч.2. – 358 с.
4. Полацкія дыяменты: дыялектны слоўнік / Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ., Філ. “Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа” ; навук. рэд. В.М. Курцова. – Мінск : Беларуская навука, 2016. – 116 с.

СЕМАНТЫЧНАЯ АПАЗІЦЫЯ “ПРАЦАВІТАСЦЬ – ГУЛЬТАЙСТВА” Ў НАРОДНАЙ ФРАЗЕАЛОГІІ ВІЦЕБШЧЫНЫ

Карнава В.А.,

*ст. 4 курса ВДУ імя П.М. Машэрава, г. Віцебск, Рэспубліка Беларусь
Навуковы кіраўнік – Дзядова А.С., канд. філал. навук, дацэнт*

Фразеалагічны фонд нацыянальнай беларускай мовы змяшчае ў сабе тысячы моўных адзінак літаратурнага і дыялектнага паходжання, якія адраўнаваюцца па сваёй структуры, семантычнай злітнасці, паходжанні і стылістычнай дыферэнцыяцыі. У айчынай лінгвістыцы на сённяшні дзень недастаткова распрацаванымі і асэнсаванымі застаюцца пытанні вывучэння межаў і аб’ёму дыялектнай фразеалогіі, а таксама даследавання фразеалагічнага складу народных гаворак увогуле. Між тым вывучэнне ўстойлівых выразаў рэгіянальнага характару дае магчымасць у поўнай меры выявіць своеасаблівасці традыцыйнай народнай культуры і побыту беларусаў. Гэтым якраз і тлумачыцца актуальнасць нашай навуковай працы. Мэта даследавання – вызначыць структурна-семантычныя адметнасці і асаблівасці функцыянавання фразеалагічных адзінак, якія ўступаюць у семантычную апазіцыю “працавітасць – гультайства” ў народнай фразеалогіі Віцебшчыны.

Матэрыял і метады. Крыніцамі фактычнага матэрыялу для даследавання паслужылі наступныя лексікаграфічныя выданні: “Мова Сенненшчыны: